

I R O D A L O M

Szinnyei Ferencz : Jósika Miklós. Székfoglaló. Budapest, 1915. M. Tud. Akadémia kiadása. 8-rétű, 119 lap. Ára 2:40 K.

Regényirodalmunk legkiválóbb képviselői csakúgy Erdélyből kerültek ki, mint a hogy színészetünknek is Erdély volt szülőanyja. Nemcsak a *legnagyobb* magyar regényírónak, Keménynek, de a *legelsőnek*, Jósikának is itt ringott bölcsője, itt, a mi bércezes földünkön termékenyült meg képzelete; hamvaik is itt porladnak. Egyikök sem népszerű ma. Kemény mélyebb, súlyosabb, semhogy könnyű olvasmányul szolgálhasson. Azonkívül stílusa is itt-ott vastag, éppen mint Jósikáé, noha ez utóbbinál számos más körülmény okozza azt, hogy ma nem divatos. Ám az irodalomtörténet tudománya már régen kijelölte az őket megillető fényes polczot számukra. De — s ebben ismét hasonlítanak — egészen a legújabb időkig az ítéletmondás részletes beigazolására nem került sor. Csak legújabban foglalkozott részletesebben Keménnyel Loosz István, Pitroff Pál és különösen Papp Ferencz, míg Jósika Wéber Arthurban, Zsigmond Ferenczben s kivált Szinnyei Ferenczben találta meg részletes méltatást.

Szinnyei Jósikának a szabadságharcz előtt megjelent összes regényeit és novelláit ismerteti abból a czélból, hogy a költő halálának félszázados fordulójára az irodalomtörténet ítéletét tüzetes részletmunkálatával nyomatékosabbá tegye. És tegyük mindjárt hozzá, hogy ezt a költő jelentőségéhez mért komoly czélt kiváló tudással, rengeteg szorgalommal meg is oldotta.

Értekezésének négy első fejezetében tartalmi ismertetést ad Jósika történeti regényeiről és novelláiról, továbbá társadalmi regényeiről és elbeszéléseiről. Az ötödik fejezetben a teljesség kedvéért rövid összefoglalást nyújt Jósikának szabadságharcz utáni munkásságáról. Ez az öt fejezet dolgozatának első praemissája. Egyenkint ismerteti az egyes művek tartalmát s mindjárt odaveti a mű legfeltűnőbb esztétikai jellemvonását. A következő hat fejezetben Jósika regényírói technikáját, leírásait, korrajzait, jellemeit, lélekelemzését s az idegen határokat ismerteti. A synthesis, mit e fejezetekben végez az első öt fejezet részletessége alapján voltaképpen szemünk előtt megy végbe. Annyira részletes, hogy egyetlen állítása sem nélkülözi a teljes meggyőző erőt. E mellett igen figyelemreméltó az az erénye is, hogy mindenkor tekintettel van az elődökre, kikhez képest Jósika legtöbbször valódi művész, mindenesetre szembetűnő haladást mutat. De ugyanekkor utal arra is, hogy a Jósika megpendítette húr miképpen ad még művészibb

hangokat a későbbi fróknál, még a legmodernebbeknél is: Herczeg, Gárdonyi. E második praemissára jön az összefoglalás, mint következtetés. Színnyei jellemzése Jósika képében új színeket nem mutat. Ez — mint említők — nem is volt célja. De a jól ismert színeket vizsgálatának részletességével realissá teszi: tartalmat önt beléjük. Most már érezzük, hogy mennyire igaz a sokszor ismételt vélekedés, hogy Jósika jobb bíró, mint jellemző és lélekrajzoló s hogy mély hazaszeretete mint párosul az emelkedett erkölcsi világfelfogással. „Költészetének fénye, mely a mult nemzedék munkáját homályba merítette, az ifjú nemzedéknek élesen megvilágította az útját a nagyobb magaslatok felé.“ Ez az értékelés teljesen összevág Gyulai, Beöthy és Széchy értékelésével. (Képes irodalomtörténetének.)

A részletes bizonyítás, a minucziózus beigazolás: ez Szinyei értekezésének érdeme s ehhez alkalmazkodik módszere is. E kiváló érdem azonban hátrányára van az értekezés művészi formájának, tömörségének. Szélesen és lassan hömpölygő folyamként megy előre értekezése. Nyelvezete is — az utolsó fejezetet kivéve — tudós nyelv, úgy, hogy inkább filológiai jellemű a dolgozat. Lendület, az összefoglalást jellemző melegség csak itt-ott mutatkozik benne.

Mindez nem csökkenti a dolgozat benső értékét. De élénkebbé, színesebbé tenné a félszázados halott sírjára, mely 1894 óta a kolozsvári temetőben domborul, tett koszorú leveleit.

(Szászváros.)

Dr. Kristóf György.

Fináczy Ernő: A középkori nevelés története. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Budapest. Kiadja Hornyánszky Viktor 1914. 8-rétű VIII és 334 lap. Ára 8 kor.

A magyar pedagógiai irodalom örvendetes eseménye volt, mikor nyolcz évvel ezelőtt Fináczy Ernőnek *Az ókori nevelés története* cz. műve megjelent. Ép oly örömmel fogadja a pedagógiának minden barátja a most megjelent kötetet, *A középkori nevelés történetét*. Ez a kötet első sorban szintén az egyetemi oktatás és tanulmányozás céljából készült, csakhogy a feldolgozandó anyag mineműsége nagyobb nehézségeket gördített az író elé, mivel a középkor forrásainak nagy része nincs is pedagógiai szempontból átvizsgálva s így magának a kutatónak kell az anyagot a foliánsok rejtekeiből kiböngésznie. Fináczy ugyanis az ő tiszteletre méltó célkitűzésével minden megállapítását az eredeti források tanulmányozása alapján akarja fölépíteni, a mi kétségkívül nehezebb, fárasztóbb, de egyúttal érdemesebb munka is, mint a már meglevő idegennyelvű nagy munkák eredményeinek pusztá átvételénél.

A forrásoknak közvetlen felhasználásán kívül az író igyekezete

arra irányult, hogy a nevelés jelenségeinek rajzát lehetőleg kapcsolatba hozza a kor egyéb életnyilvánulásaival. Ezért a politikai kereket is lehetőleg megadja s figyelemmel van a szellemi kultúra egyéb területeire is. Meg akarta éreztetni, hogy a középkori ember lelki életének, gondolat- és érzelmvilágának sajátos vonásai miképpen mutatkoznak a nevelésről való felfogásában, a művelődés intézményeinek berendezésében, a bennök folyó nevelői és oktatói munka kialakulásában. Ebből folyt azon eljárása is, hogy helyenként az eredeti forrásokat is megszólaltatta szép és élvezetes magyar fordításban. Ezt a fáradságot és a tárgyba való elmélyedést csak az tudja kellőleg méltányolni, a ki ismerős azzal a körülménnyel, hogy a külföldi ilynemű munkák is legnagyobb részben specialis tanulmányokon épülnek föl, melyeknek adatait az írók többé kevésbé megrostálva egyszerűen átveszik.

A középkori nevelés kiinduló pontja a krisztusi tanítás, mely merőben új életfelfogást visz bele az emberiség gondolkozásába. A mikor az emberiség a legjobban rászorult egy új életeszményre, hogy az emberek a filozofáló kétség és hitetlen csüggedés sötétségéből kivergődjenek, akkor jelenik meg a hit, remény és szeretet isteni szózata, mely új értékeket és új eszményeket hoz létre, a haladásnak új útjait tárja föl. A szerző szépen tünteti föl azt a fejlődést, mely a krisztusi bensőségből, alázatosságból, szegénységből, szeretetből és béketúrésből indult ki. A nevelés egyedüli eszménye az abszolút erkölcsi tökéletesség, a mint Krisztus Jézusban megtestesült. A ker. nevelés transcendens jellegű is, azaz előkészítés az örök üdvösségre. Ezzel jár egyetemessége, a mi abban áll, hogy minden embernek joga van, hogy a hit és szeretet szellemében művelődjék. A keresztény nevelés egyúttal voluntarisztikus jellegű, mert a nevelés középpontja nem az értelem, hanem az akarat.

A kereszténység gyorsan terjedt, sőt a IV. század első tizedeiben már az államhatalom védelmében részesült. De fennforgott a nagy kérdés, mikép lehet általa a műveltek világnézetét átalakítani. Nem volt más mód, mint átvenni a pogány műveltség tartalmát, de keresztény szempontból megbírálva, kiszemelve és átformálva. Ezt a munkát az egyházatyák végezték el. Közülök a görög egyházatyák a görög műveltségen nőttek föl, melynek nyomai műveiken erősen meglátszanak. Mily ellenállónak kellett lennie egy ifjúnak a pogány művelődéssel szemben, azt Nagy Vazul fejlődésének menete mutatja. A keresztény nevelés részint a családban, részint az iskolában folyt. Ellenben a világi iskolák nyújtották az antik műveltség hagyományos

anyagát. A II—III. században virágozik az alexandriai katecheta iskola, mely már a világi tudományokat is felöleli. Ennek nagyhírű tanítói Alexandriai Kelemen és Origenes. Alexandriai Kelemen fejti ki, hogy a profán tudománynak s főleg a filozófiának az a feladata, hogy az isteni tudományt szolgálja, hogy megadja az alapot azoknak, kik a hit észbeli bizonyítékait keresik. Valamennyi tudományt a keresztény hitre kell vonatkoztatni; a profán ismeretanyag bevezetés a tudományos keresztény műveltségbe. Ezen alapelvek mellett a keresztény nevelés az ő eszközeit a régi kultúra örökségéből vette. A görög egyházatyák távol vannak attól, hogy a világi tudományt elvessek vagy közte és a keresztény hit között áthághatatlan választófalat emeljenek, vagy az antik műveltséget a maga egészében elítéljék. A hit megértéséhez is sokoldalú műveltségre és fegyelmezett elmére van szükség. Ezt csak a klasszikus műveltség adhatja meg. E célból azonban a pogány írók műveiben kiszemelést kell végezni, melynek egyetlen mértékadó szempontja a keresztény morál.

A *görög egyházatyáknak* ezen állásfoglalása révén a görög irodalom a keleti császárságban a keresztény nevelésnek állandóan elismert tényezője volt, a művelődés elemei között a nyelvi és irodalmi tanulmány mindig fő helyet foglalt el. Mindamelllett a viszonyok ott az igazi szellemi kulturának nem kedveztek. Az írók művei alaki és tartalmi tekintetben hijával vannak a lüktető életnek, a lendületnek. A nevelés egyetemes európai történelme a bizanciaktól nem tanulhatott semmit.

A *latin egyházatyák* állásfoglalása a pogány irodalommal szemben már sokkal szigorúbb és a II. századtól az V. század végéig terjedő nagy korszakban fejlődést mutat. *Minucius Felix* még inkább stoikus bölcselő, mint keresztény hívő. Szívét főleg az egy Isten fogalma, a keresztény világnézet erkölcsi méltósága és ereje dobogtatja; Octavius cz. műve a művelt pogányoknak szól, kiket csak filozófiai érvekkel lehet megnyerni. Főleg a pogány mitológiát bírálja és sajnálja, hogy a gyermekek a babonás hitvilágban növekednek föl. *Tertullianus* gyűlölt mindent, a mi pogány szellemet lehelt, de végül neki is be kellett látnia, hogy a világi tanulmányok nélkül az isteni tudományokat sem lehet művelni. Így hát bele kelle nyugodnia, hogy a profán irodalomhoz kell fordulni, azt el lehet sajátítani, mert a gyermekésszel megtanult ismereteket később az igazi keresztény tanal helyreigazíthatni. *Arnobius* és *Lactantius* majdnem fölöslegesnek tartanak minden irodalmi és filozófiai tanulmányt.

A latin egyházatyák között *Szent Ágoston* értékeli legjobban

a művelődés fontosságát. *De ordine* cz. művében a szabad tudományok rendjét magyarázza és ezen tudományok rendszerét rationalis alapra helyezi. Az észszerűség alapján magyarázza a grammatika, dialektika, retorika létrejöttét, a musica, aritmetika, geometria, az astrologia fontosságát. A ki ezeket megtanulta, annak értelme alkalmassá válik az isteni igazságok megismerésére. A keresztény tudományról (*De doctrina christiana*) szóló művében végleg állást foglal a klasszikus pogány tudománnyal szemben. Most már abból a szempontból értékeli a klasszikus tudományt, hogy mennyiben szolgálja a Szentírás megértését. Ebből a szempontból a görög és héber nyelvre, a természet ismeretére, astronomiára, zenére, retorikára, dialektikára, matematikára van szükség; szóval a szabad művészeteknek minden ágát beleilleszti a Szentírás tudományába. A pogány tudomány kincseiből mindazt kiszemeli, ami keresztény szempontból egyetemesen művelő. Szent Ágoston hatalmas lángelméjének hatása meglátszik az egész középkori művelődésen. A róla szóló rész a műnek egyik igen kiválóan sikerült fejezete.

Szent Ágoston egyéniségének, állásfoglalásának és tanításainak bemutatása után a népvándorlás zivatarai közé vezet szerzőnk, s vázolja az ekkor keletkezett országok történetét, melyeknek küzdelmei kitöltik az V—VIII. századot. A művelődés azonban nem semmisült meg teljesen, sőt a győzők igyekeznek a legyőzöttek művelődését elsajátítani. A meroving királyok pl. latinul beszélnek, római divat szerint öltözködnek. A germán népek a római egyház civilizáló hatása alá kerülnek, az „egyház aránylag korán lezárt tanrendszerével legszilárdabb alapjául szolgált a fiatal népek erkölcsi és szellemi haladásának.“ (95. l.) Spanyolország, Afrika, Italia vallják magukéinak azokat a hangya szorgalmú tudósokat, kiknek művei a középkori tanításban mintákká lettek. Spanyolország szüli *Sevillai Izidor* püspököt, ezt a kiváló tudóst, kinek „*Etymologiarum libri*“ cz. encyklopaediája a középkori ember minden értékes ismeretét magában foglalja. A régiek tudományágai közül ekkortájt azokat karolják föl, a melyek az egyházi és világi tisztségek ellátásához szükségesek.

Közkedvelt művet írt az afrikai *Martianus Capella* is. Ennek működése azt bizonyítja, hogy Numidia iskolái még a vandálok uralma alatt is fennállottak. A VI. századból egész sor afrikai író ismerünk. *Martianus Capella* műve „*Philologia és Mercurius házasságáról*“ a hét szabad művészet iskolaszerű anyagának részleteit foglalta össze rendszeres egészbe.

Itáliában *Boethius*, a középkori művelődés kiváló képviselője,

korának legelső szelleme válik ki (480—526.) Sokoldalúsága a késő kor bámulatát is kivívja, hiszen ő filozófus, teológus, költő, szónok, stilszta. Sok görög filozófiai művet lefordított, hogy honfitársai a görög műveket nélkülözhessek. Műveinek anyagát a középkori írók sokszorosan kiaknázták. Így követte őt már *Cassiodorus*, a ki szintén jelentékeny feladatot tölt be működésével, mivel az ő Vivarium nevű kolostora szolgál mintául Italiában s utóbb Nyugat-Európában a kolostori iskolázás kifejlődésében. Innen veszik az útmutatást az ír és angolszász szerzetesek is, kik a hierarchikus kapcsolatot Italiával mindig fenntartották. Általában véve az egyetemek keletkezéséig a benczés kolostor a szellemi művelődés központja. Italiában a VII. és VIII. században is kellett szellemi művelődésnek lennie. Lombardiában a VIII. század elejétől parochialis iskolák léteztek.

Galliában a IV. században még élénk szellemi élet uralkodik. Ez azonban az V. században elhanyaglik, a VI. században már nyilvános iskolák sincsenek, ekkor a galliai kolostorokban is kevés becse van a művelődésnek. Csak mikor az angolszász szerzetesek lépnek frank földre, akkor kezdenek mutatkozni a haladásnak némi jelei. *Szent Bonifác* egyházszerző tehetségében rejlenek csirái a Nagy Károlytól Alkuin segítségével megindított mozgalom lehetőségének. A frank birodalomban is kezdett ébredezni a tudományos érdeklődés. Ebben a korban igen jelentékeny alak *Chrodegangus* metzi püspök (742—766), a ki székhelye papságát szabályozott közös életre szorította és oktatói tevékenységre kötelezte. Rendszere még a X. században is követésre talált.

Irországbán az V. században keletkeznek az első kolostorok *Szent Patrik* működése által. (432—492.) De a kolostori élet igazi megteremtője *Kolumbán* volt. Az ír szerzetesek kolostoraiban a tudományok és művészetek minden ága otthonos és e kolostorok ezer meg ezer fiatal embert részesítettek oktatásban. Britanniában ellenben csak a VII. század második felében ver gyökeret a klastromokban az iskolázás, csakhogy már a VIII. században messze felülmulja az angol kolostorok és iskoláik szellemi színvonala a szárazföldi iskolák kezdetleges állapotát. Az angolok legnagyobb iskolamestere ebben a korban *Beda Venerabilis*. (672—735.) Iskolájában 5—6 száz szerzetes tanítványa volt, kiket lankadatlanul tanított a szabadművészetek minden ágára. Tanítói működésén kívül 10 kisebb-nagyobb tankönyvvel ajándékozta meg a középkori iskolát. Csak ily fejlett művelődés útján érthetjük meg Alkuin munkásságát és a Nagy Károly nevéhez fűződő fellendülést.

Nagy Károlyról és *Alkuinról* különösen méltánnyalással szól Fináczy s kiemeli, hogy a mit a császár a kultura érdekében tett, az politikai programjának is egyik leghatalmasabb, tudatosan alkalmazott eszköze. Kiváló belátására vall, hogy a germán népeknek egy-egyes birodalomba való tömörítését az európai kulturközösség alapján akarta eszközölni, melynek egyik multhatatlan feltétele a latinitáshoz kapcsolódó közoktatási rendszer. Ezt a rendszert csak az egyház segítségével lehetett megalkotni. A mit a művelődés terén Nagy Károly tett, az mind ezen felfogásra világít s a mi keveset ő elődeitől átvett, mindazt erős lökással vitte előbbre. Érdeklődésének forrásait részint Italia földjén kereshetjük, a honnan énektanítókat, a grammatikában és számtanban járatos mestereket vitt magával hazájába, részint északon, az angolszászok földjén, a honnan Alkuin Nagy Károly udvarába kerül. Alkuin szelleme jótékonyan érvényesült úgy a palotaiskolában, mint az akadémiában. A palotaiskolát Nagy Károly a palotagyermek számára szervezte, kiket felnőtt korukban az óriási birodalom legfőbb tisztviselőiképpen alkalmazott. Ettől az iskolától különbözött az akadémia, mely Károly családtagjainak és a körüle élő tudósoknak zárt köre volt. A császár a népnevelésre is gondot fordított és 802-ből származó egyetemes capitularéjában elrendeli, hogy a birodalom egész területén mindenki küldje el fiát a betűk megtanulására. A felnőttek számára elrendeli a katechetikai oktatás egy nemét. A papképzés javára vált egyebek között azon intézkedése, hogy a kolostorokban és székesegyházakban iskolákat kell állítani.

Nagy Károly művének belső ereje magyarázza, hogy a IX. és X. században a műveltség színvonala az ellenséges viszonyok mellett sem hanyatlott, sőt helyenkint felvirágozott. Részint nagy szellemű egyháziak, mint például *Gerbert*, részint széles látkörű világiak, mint *Nagy Alfréd* fejlesztik a művelődést. A kolostorok szellemi élete hatalmas arányokat mutat. Szerzőnk nagy megértéssel rajzolja a kolostori életnek a neveléssel összefüggő rendjét. Könyvének VII. fejezete nemcsak a kolostori iskolai élet rajzáért érdemel figyelmet, hanem főleg a középkor tárgyainak részletező bemutatásáért is. A mű e része a magyar olvasóra minden külföldi művet fölöslegessé tesz.

Az egyházi nevelés mellett a nevelésnek világi tipusa is kifejlődött, mely vagy mint *lovagi nevelés*, vagy a czéhekben mint az iparos osztály nevelése, vagy mint a városi iskolákban a városi polgárság nevelése jelentkezik. A lovagi nevelés a XII. század elejétől fejlődött ki, mikor már megindultak a keresztes háborúk. A kolostori nevelés könyvtudományt adott, a lovagi nevelés készségekhez, ügyes-

ségekhez juttatta az ifjút, melyekhez a könyveknek semmi közük sem volt. A leendő lovagot a lovagi életre a hét lovagi készség teszi alkalmassá: a lovaglás, úszás, nyílzás, vívás, vadászás, ostáblázás vagy sakkozás és a verselés. A lovagi nevelésben tehát ellentétben az egyházas neveléssel, a test edzése, ügyessé tétele volt fontosabb, mert a lovag életét koczkára téve védi a lelki javakat: vallást, hitet, erkölcsöt, becsületet. A lovag szellemi nevelése csak a hittételek elsajátítására és régi hősök vitézi tetteinek ismeretére szorítkozik.

A könyv további részletei tájékoztatnak a XI. és XII. század szellemi mozgalmairól s az egyház viláгурalmi rendszere alatt kialakuló szkolasztikáról, melynek apja *Anselmus*. (1033—1109.) A szkolaszticizmus azt hirdeti, hogy az észnek megvan a hit megértésére való képessége. A művelt keresztény a hit igazságait észszerűeknek tarthatja, a hit igazságait igazolni tudja. A most felvetődő kérdések vitálásában a XII. század második tizedétől kezdődőleg a század legvégéig nagyszabású filozófiai munkásság fejlődött ki. Időközben a kor nevezetesebb iskolái a dialektika mellett a szabadművészetek egyéb tárgyait is behatóan tanítják és művelik, sőt egyidőre a klasszikus latin tanulmányok is felvirágoznak. De már a XII. század végén a misztikus teológusok a bölcselkedés új rendszerét elítélik és a világi tudományok művelését a papokra veszedelmesnek mondják, noha a tudományos képzettség, a grammatikai és dialektikai készség még mindig nagy becsben áll.

A kor szellemi berendezkedésének megértését kiegészíti (X. fej.) az egyetemek keletkezésének vizsgálata, melyek abban a korban a tanároknak vagy tanulóknak vagy mindkettejüknek testületeit jelentik. A párisi „*Studium generale*“ a dialektikai és teológiai tanulmányoknak köszönhette európai jelentőségét, a bolognai egyetem a jogi tanulmányok művelése által híresedett el, a salernói az orvosi tudomány művelése által. A párisi egyetemnek oly rendkívüli tekintélye volt, hogy fontos dogmatikus vitákban a kúria is rendszerint kikérte véleményét. A francia, angol és német egyetemek a párisi mintájára, a spanyol, a krakói és pécsi egyetemek a bolognai mintájára szervekedtek. „A középkori egyetemek voltak azon intézmények — mondja Fináczy — melyek az újjáalakult fiatal európai társadalomban legelőször tekintették feladatuknak a tudomány önzetlen ápolását s legelső látható példáját adták a mesterek és tanítványok ama szellemi közöségének, az idősebb és ifjabb tudós nemzedékek ama szolidaritásának, mely minden tudománytanítás és tudományművelés elengedhetetlen feltétele.“ (288. l.)

A muszlimok és zsidók nevelését tárgyaló részt, melyet szerzőnk Goldziher Ignácznak egyik tanulmánya után írt, mellőzve, felemlítem *a nőnevelés* fejlődését magában foglaló (XII.) fejezetet. A középkori nőnevelés helye az apáczakolostor. Az előkelő ember, ha több leánya volt, egyiket Istennek ajánlotta, apáczának adta be, de a többi leányokat is a kolostorban neveltette.

A világi életre szánt, de monostorokban nevelkedett úri leányok között kivételesen tudós nőket említhet föl a nevelés történelme. Mint író is kiválik ezek közül Dhuoda grófnő a IX. században *Liber manualis* cz. pedagógiai érdekű könyvével.

A lovagság kifejlődésével a nemesi és főnemesi családok lovagvárakban és udvarokban neveltették a leányokat. A nevelés vallásos és tudományos részét az udvari pap teljesítette; az írást, olvasást és némi latin ismeretet kiegészítette az ének és zene, táncz. A nő látkörét bővítik a lovagregények. Ezt a szellemi művelődést gazdag és fáradságos gyakorlati tevékenység teszi teljessé. Az úrinők végezték a család szükségleteinek mértéke szerint, sőt azon felül is a fonást, szövést, szabást, varrást, mert a lovagvárban minden darab ruha a házban készült. Hát a betegápolás, orvosságok készítése miféle feladatokat rótt a nőkre! Boldog középkor, mely a női tevékenységnek ily gazdag virágzását láttad!

Az értékes mű ezzel befejeződik, mivel Fináczy a renaissance-ot már nem tekinti a középkorhoz tartozónak.

Ha most a kitűzött célhoz mérjük az elért eredményt, elismeréssel kell adóznunk Fináczynak valóban nagyszabású művéért. Főleg gazdag forrástanulmánya érdemel teljes méltánylást, a mely páratlan közvetlenséget kölcsönöz művének. A forrástanulmányt kiegészíti a középkori nevelés történetére vonatkozó német, francia, angol művek lelkiismeretes felhasználása, a minek segítségével a pedagógiai történetírók egy-egy tévedését is helyreigazítja Fináczy. Így a Walahfrid Strabóra vonatkozó régebbi felfogást, mely tekintélyesebb művekbe is útát nyert, az újabb kutatások nyomán tarthatatlannak mutatja ki.

Nem kisebb érdeme a könyvnek, hogy a középkor szellemét híven tünteti föl. Több író van, a ki saját elméleteinek hordozójává nem tehetvén a középkort, lépten-nyomon szigorú rendreutastásokat osztogat, a helyett, hogy a korviszonyokat meg tudná értetni. Fináczynál ilyen ferdeséget nem találunk, mivel ő a középkorba szeretettel merül bele, s éppen azért egészen megérti és néhol költői lendülettel beszél a középkor érzületéről, műveiről.

A mű e fényoldalai mellett meg kell ám említenem két

feltűnőbb hiányát is, melyek felfogásom szerint a könyvnek kárára vannak.

Az egyik hlány az, hogy a középkori magyar iskolázást Fináczy nem méltatja kellőleg figyelmére. Magyarország középkori nevelése alig talál említésre 20—30 sorban a 157. és 284. lapon. Nemzeti igénytelenségünk miatt nem követelhetjük, hogy a mi nevelésünk legyen a központ, mint a hogyan pl. német szakművekben a német nevelésre vonatkozólag találjuk, hiszen tényleg alárendeltebb jelentőségük volt a mi iskoláinknak, mint a külföld nagy iskoláinak, egyetemének, mindamellett egy ily nagy összefoglaló műben legalább egy terjedelmes fejezetet vagy egy függelékét a magyarországi középkori nevelés történetének kellett volna szentelni. Igaz, hogy Békefi művei részletesebbek maradnak, de egyrészt a vizsgálatra készülő tanárjelölt, másrészt a művelt érdeklődő szükséglete ezt megkívánta volna, mivel sem az egyik, sem a másik nem buvárolja át az egész szakirodalmat. A magyar viszonyok rajza legalább is olyan joggal követelhetett volna helyet, mint a „Muszlimok és zsidók“ cz. fejezet.

A mű második hiánya a középkori paedagógiai elmélkedők felfogásának mellőzése. Igaz, hogy a mű írója eljárását magyarázza, mindamellett éppen a fentebbi szempont: a mű lehető teljessége kívánná meg, hogy ebben is tökéletesen tájékoztasson, hogy ne legyünk kénytelenek külföldi művekhez folyamodni.

Ez a két észrevétel azonban egyáltalán nem akarja kisebbiteni a mű kiváló tulajdonságait, a melyeknél fogva ez évtizedekig forrásműve és útmutatója lesz úgy a kutatóknak, mint a vizsgálatokra készülő tanárjelölteknek. Éppen azért a magyar paedagógiai irodalom érdekében óhajtunk kell, hogy a mű következő részei is minél előbb létrejöhessenek.

(Kézdivásárhely.)

Dr. Péter János.

Az előzászlai nyelvprobléma újabb megvilágításban.

(Válasz *Zolnai Gyula* egyetemi tanárnak a „Magyar Nyelvőr“ 1915. évfolyama áprilisi és májusi füzetében *Tudománytalan nyelvhasonlítások* cím alatt megjelent bírálatára.) Irta dr. *Varga Zsigmond* református theológiai magántanár. Debreczen, 1915. 8-rétű 50 lap. Ára 50 fillér. Hegedüs és Társa czég bizománya.

Varga Zsigmond az Erdélyi Múzeum körében a bölcsészeti-nyelv- és történettudományi szakosztály előtt két előadást tartott, egyet 1912-ben „A sumir kérdés köréből“, egyet meg 1913-ban „Az előzászlai történet fontossága az uralaltáji filológiára nézve“; az „Erdélyi Múzeum“ pedig, mint a szakosztály közlönye „A sumir kérdés

mai állása és problémái“ című hosszabb tanulmányát közölte. Ez a tanulmány megjelenése előtt szinte két esztendeig várt, míg sorra kerülhetett folyóiratunk 1913-iki évfolyama második felében s így a róla készült különnyomat is 1914 elején jött ki. Mivel időközben Varga a Protestáns Szemlében is adott egy közleményt s abban nyelvhasznításaira „vallástörténeti következtetéseket épít“, új kötettel lépett föl, mely könyvnyomatban jelent meg. Az 1913-ban megjelent különnyomat s az 1913-ban kiadott könyvnyomat kötet közé a valóságban két esztendő esik, a mennyiben az „Erdélyi Múzeum“-ban kiadott dolgozat kéziratát Varga még londoni tanulmányútja előtt küldötte be. Ez időbeliség megállapítása azért szükséges, mert Varga a könyvnyomatban már maga is szükségét látta annak, hogy különnyomatának egyes részeit revízió alá vegye. Az „Erdélyi Múzeum“-ban megjelent tanulmány s az abból készült különnyomat tehát, noha az is 1913-iki címlappal látott napvilágot, az 1913-ban önállóan kiadott könyvnyomat művel szemben — mondjuk így — előtanulmány, kísérlet, próba (essay) gyanánt tekintendő s így lelkiismeretes bíráló és a méltányos bírálat szempontjából nem eshetik a másikkal egyforma mérlegelés alá.

Vargának előbb idézett dolgozatait *Zolnai Gyula „Tudománytalan nyelvhasznítások“* cím alatt a „Nyelvőr“-ben bírálta, bírálatában Varga dolgozataihoz veszi *Pröhle* Vilmos „*Mi az a turáni?*“ című dolgozatát is, mely a „Földrajzi Közlemények“ 1912. július—augusztusi füzetében jelent meg. *Zolnai Gyula*, mint a kolozsvári tudomány-egyetemen a magyar nyelvtudomány és az összehasonlító finn-ugor nyelvészet ny. r. tanára, Vargának és *Pröhlének* dolgozatait tudománytalan nyelvhasznításnak találta.

Sem a bírálat hangjához, sem a bírálat megállapításaihoz nem kívánunk szólani. A vita folyására még azt kell a teljesség kedvéért följegyezni, hogy *Zolnai bírálatára* Varga is, *Pröhle* is a „Nyelvőr“-ben válaszoltak és hogy Varga, mivel a „Nyelvőr“ neki csak rövid és tárgyilagos válaszra adott teret, kénytelen volt oda szánt feleletét önálló füzetben bocsátani közre, abban, mely e néhány sor fölött van leírva.

Mivel *Zolnai bírálatával* nem foglalkoztunk, Varga válaszával sem foglalkozunk s a vitának e külső eseményei előadásával végezhethetnénk is, ha *Zolnai Vargát* bírálva, meg nem emlékeznék az „Erdélyi Múzeum“-ról. Vargának az a dolgozata jelent meg az „Erdélyi Múzeum“-ban, mely mint megjegyeztük, későbbi, önállóan kiadott kötetének mintegy előtanulmányául tekintendő; mivel azonban „a bírált nyelvhasznításoknak nagy része abban is megtalálható“ *Zolnai* szerint „a legnagyobb felelősség háramlik az olyan folyóíratra is, a mely — mint az Erdélyi Múzeum — *ily tudománytalan dolgozatoknak*, ilyen száz év előtti délibábos *rajzolatoknak* helyet adni nem áthat, alásván vele egy régi és érdemes erdélyi tudományos egyesületnek tekintélyét.“ *Zolnai* tehát, mikor Varga dolgozatait bírálja, melyek közül egy az „Erdélyi Múzeum“-ban jelent meg, megleckézteti az „Erdélyi Múzeum“-ot is, mert ilyen *tudománytalan dol-*

gozatoknak helyet adni nem átalált, sőt az Erdélyi Múzeum-Egylet tekintélyét látja aláásva azzal, hogy egyik szakosztályi folyóiratában ilyen *tudománytalan* dolgozat jelenhetett meg. Zolnai nem elégszik meg szakbeli szerepével, olyanba ártja magát, a mihez neki semmi köze s olyan föladatra vállalkozik, a mire őt senki sem kérte föl s a mire őt semmi sem jogosítja föl.

Zolnai, az egyetemi tanár, tudhatná, hogy a folyóiratok szerkesztői csupán a folyóirat színvonaláért, a kiadott dolgozatoknak általános tudományos jellegéért és szigoruan tárgyias előadásaért felelősek. Még a szigoruan vett szakfolyóiratok szerkesztői sem felelhetnek a kiadott dolgozatok tudományos tartalmáért, elveiért, eredményeiért; mindezért az aláírt *szerző* felelős az olvasó és a kritika előtt. Tudnia kellene, hogy a szerkesztői felelősségen nem esett csorba azzal, hogy az „Erdélyi Múzeum“-ban Varga dolgozata megjelent. Annyira tudja, hogy sem a „Protestáns Szemle“, sem a „Földrajzi Közlemények“ szerkesztőit nem vonja felelősségre azokért az állítólagos tudománytalanságokért, melyek bennük Varga és Pröhle neve alatt megjelentek. Ez az eljárás, ez a megkülönböztetés nyilván mutatja, hogy Zolnai csak azért vette föl az irodalmi tógát, hogy annak védelme alatt az „Erdélyi Múzeum“-ot megrovásban részesíthesse. Hogy e magán-kirándulás annál feltűnőbb legyen, sem a „Protestáns Irodalmi Társaság“, sem a „Földrajzi Társaság“ tekintélye aláásását nem félti, csupán az *Erdélyi Múzeum Egyesület* lovagja kíván Jenni. Meg kell állapítani, hogy Zolnai az Erdélyi Múzeum Egyesületnek nem tagja, tudományos felolvasásaira, melyeken vendégeket mindig szívesen látnak, el nem jár, hogy neki sem az „Erdélyi Múzeum“-mal, sem az Egyesülettel semmi összeköttetése nincs és nem volt. Ha Zolnait saját szakbeli érdeklődése ösztönözte volna, ha a Múzeum iránt érdeklődött volna, meghallgathatta volna Vargának 1913-ban tartott előadását, melynek címében elegendő vonzó erő volt egy nem hivatalos nyelvtudós szempontjából is.

Zolnai elfogultságától vezetettve, megrovásában tovább megy s miután tudománytalanannak minősítette Varga nyelvhasznításait, általánosítván a dolgozatnak nyelvi részére vonatkozó véleményét, tudománytalanannak bélyegzi az egész dolgozatot. Sajnálom, hogy Zolnai ezt tette; magának ártott vele, nem az Erdélyi Múzeumnak. Mert Varga tanulmánya a maga egészében nem tudománytalan, még akkor sem, ha nyelvhasznításaiban csakugyan tudománytalan. Varga tanulmánya, a sumir kérdésnek széles körű s az egész kérdésnek mai állására és irodalmára vonatkozó gazdag készletét, eddigi eredményeit foglalja össze. Olyan tudományos területen jár, a melyen nekünk magyaroknak illenek és kellene előljárnunk. Varga nem összehasonlító nyelvész, hanem művelődéstörténet-kutató és pedig olyan területen, a melyre bennünket őstörténelmünk szálai vezetnek. A sumir kérdésnek uralaltái vonatkozásait s reánk magyarokra tartozó fontosságát nem ő találta ki, nyelvtudományi kapcsolatai kitűnő és egyetemes műveltségű magyar tudósainkat is foglalkoztatták. Ez a nagy kérdés, mely az emberiség történetét a bibliai idősámítást messze megelőző

időkben keresi s ez idők kulturájában a turáni népek nyomait fedezi fel és magyarázza, fontosságában, ránk való vonatkozásában bizonyára magasra emelkedik a fölött a részletkérdés fölött, hogy Varga nyelv-hasonlításai sikerültek-e, nem sikerültek-e? Arra, hogy Vargának ezt a kérdést tárgyaló, irodalmát összefoglaló, eddigi eredményeit ismertető tanulmányát bírálhassa, Zolnainak nincs joga. Arra, hogy a sumir-kérdést árvánhagyó irodalmunkban Varga tanulmányának értékét valaki megállapítsa, csak az olyan szakembernek van joga és módja, a ki e kérdés területén *legalább annyit*, ha nem többet, dolgozott, mint Varga. A sumir-kérdés a magyar élet előtt szinte ismeretlenül marad, ha kézikönyveink néhány összefoglaló mondatban, ha egy-egy lelkes ember egy-egy nehezen elhelyezhető tanulmányban nem foglalkozik vele. Az „Erdélyi Múzeum“ azért adta ki Varga tanulmányát, melynek jelentőségét mérlegelte de részleteinek cenzora nem kívánt lenni. A szerkesztő különben is tartja magát a bíráltnak ahhoz az elemi törvényéhez, melyet az aesopusi mese tanulsága örök időkre felállított. Ebben a tudatban Varga tanulmányának közléseért vállalom az engem illető felelősséget Zolnaival szemben, a kit nem tartok illetékesnek, hogy az egész tanulmányt tudománytalannak mondhasssa; az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel szemben, melyet még tévedéseimmel is szolgálni kívánok.

Hogy végül a sok *tudománytalansáért*, a mit itt Vargának hallania kellett, mikor bírálóját idéztem, vezekeljek, szórúl szóra közlöm Varga válaszában összefoglaló záradékát: „Zolnai bírálatában büszke önérzettel s a kritika hatása eredményének jól eső előlegezésével állapítja meg, hogy nekem (t. i. Vargának) nyelv-hasonlításaimért mindig szégyenkezniem kell majd. A szégyenkezés okairól nekem általában is s a szóban forgó tárgyra nézve is, más véleményem van, mint ő neki. A ki sok fáradsággal, becsületes hittel egy nálunk szinte egészen kinullázott, de fontosságában eddig még föl nem ismert mezőn keres és munkálkodik, annak még tévedéseiről sem szabad vezekelnie. Nem kiváltképpen akkor, ha tévedései mellett elvitathatatlan eredményei is vannak, a melyeket akarva, vagy nem akarva, de Zolnainak is tudomásul kell vennie. Tökéletest csak az alkothat, ki a végesség határain túl van, ehhez pedig gyarlóságomban nem mérnem magamat. Én tehát nem szégyenkezem. De hogy Zolnainak szerény munkáimról írott kritikájával a fentiek után dicsekedésre, akár a legkisebbre is, lehetne joga és oka, azt kereken tagadom. Ez pedig annál súlyosabban esik a mérlegbe, mert kritizálni tudva-levőleg mindig könnyebb, mint valamit alkotni.“

(Kolozsvár.)

Erdélyi Pál.